

IMRE LÁSZLÓ

Falusi Márton: Jog és irodalom, haza és haladás a magyar eszmetörténetben

MMA, 2018

IMRE LÁSZLÓ (1944) Debrecen

Falusi Márton teoretikusan igényes (mégis olvasmányos) monográfiája egy mindmáig szóba sem nagyon hozott párhuzammal, az irodalmi és a jogalkotási „nemzetépítéssel” foglalkozik, s ennek révén gyakran vitatott értékválasztások ügyében kezdeményez perújítást. Akár abból a szembeállításból kiindulva, hogy ha a jog legitimitációja mindig is a jogon kívül volt kereshető, akkor az irodalom működésének és feladatainak tárgyalása sem korlátozódhat merőben irodalmi fogalmakra, sőt, az eszmetörténet erőterében kölcsönös egymásra hatásuk végigkövetése ígér igazán újszerű felfedezéseket: „A magyar nemzeteszmé történetében, a magyar kultúr- és politikátörténetben – tulajdonképpen a magyar nyelvű írásbeliség kezdeteitől fogva – a szépirodalom kitüntetett ágens; ekként hangsúlyosan hozzájárult a politikai hatalom jogi döntéseinek legitimitációjához.”

Egyébként is mondhatni (majdnem frivolon), hogy a jogász és az irodalmár is szöveget elemez, de hozzátehető (immár kevésbé frivolon), hogy nemzetek és államok sorsa fordulhatott meg ezen értelmezéseken. Mindenesetre, amiközben szerzőnk Eötvös Józsefet, majd Jászi Oszkárt és Adyt (a 20. század eleji polgári radikalizmust), aztán a jogbölcseletről (is) levezethető Bibó István-i államfogalommal Szabó Zoltán nemzeteszmejét állítja szembe, mindennek (és sok más törekvés értelmezésének) kapcsán a magyar nemzetsors nagy dilemmái, tragikus fordulatai kérdésében (a szabadságharc és bukása, a kiegyezés, világháborúk, Trianon, 1956) tud újszerű perspektíva birtokában eszméltető lenni.

Ugyanakkor nem nehéz észrevenni, hogy mindennek tárgyalására nem csekély mértékben a posztmodern korban bekövetkező rendszerváltás máig igazán néven nem nevezett ellentmondásai készítetik. Az például, hogy Magyarországon akkor kellett „nagy elbeszélés”-t alkotni, amikor „másutt az elbeszélések dekonstrukciója került napirendre”. És az irodalomban is a „grand récit” nélküli episztémé korszakában kellett narratívát konstruálni. Mindezt Falusi Márton azzal is összefüggésbe hozza, hogy a magyar eszmetörténetben az eposzi

és a tudományos funkció nem erősíti egymást. Sőt (ezt már mi mondjuk): miután a 19. században a *Zalán futása* vagy a *Buda halála* egy feltételezett, de elveszett, valamikori hősi epika pótlására (rekonstruálására?) tett kísérletet, ugyanennek a szükségletnek a parancsoló igénye inspirálhatott utóbb tudományos kultúrtörténeti szintézist. Ennek megvalósulását Barta János Horváth János „nemzeti klaszszicizmus” koncepciójában ismerte fel: „a magyarságnak mint nemzetnek ez a kibontakozási vonala és lehetősége, amelyet a múlt században Széchenyi, Arany, Kemény Zsigmond és parányibb méretekben Gyulai Pál hordoz, a nagy elvi igényű ön-elemzés és önismeret szintjén benne érte el betetőzését és szankcionálását, de egyúttal lezárását is. Ez volt a nagy revelálódás, amely után már csak az újrakezdés következhetett. Különös látvány és ritka színjátéka történelmünknek, hogy amit látnokok és költők kezdtek, az egy tudományos életműben érte el utolsó kiteljesedését” (Barta János: *Horváth Jánosról: A Fejlődéstörténet kiadása elé*).

A Falusi Márton által sok-sok példával illusztrált eszmetörténeti áttekintés tanulsága az, hogy „haza és haladás” Kölcsey által megfogalmazott egysége már Eötvösnél válságba kerül: ő a szabadságharc bukása után az *Uralkodó eszmé*ben a haladást részesítette előnyben. Ugyanó (a kiegyezés után) a nemzetiségek jogállásáról alkotott törvénycikket, de egy közös magyarországi nemzettudat reményében, azaz a nemzetiségek kollektív jogait megtagadva. A polgári radikálisok kezdeményezése a rendszerváltás „dichotómiájában” éled újjá. Kis János nézetei – részben legalábbis – Jászi Oszkárival rokoníthatók a klasszikus liberális egalitárianizmus szellemében: az úri Magyarországhoz fűződő nosztalgiaik elvetése, a vallási és világnézeti kérdésekben semleges állam, az antiszemitizmus és a rasszizmus elutasítása, a trianoni sérelmekre építő külpolitikával való szakítás stb. A könyv gondolatmenete a Bibó-elemzésben fut csúcsra, amennyiben a rendszerváltásból a Bibó-modell konstruktív és minden irányzat számára elfogadható alkalmazását hiányolja. Ugyanis Bibó törekedett legsikeresebben „haza és haladás” összekapcsolására, tehát

a „bibói »társaslélektan« a kollektivitás hagyományközösségi paradigmáját az alkotmányos jogállam absztrakt morális közösségével hivatott összekötni”. A kötet (évszázadokra érvényes) ideológiakritikai kérdése: mely értékek és fogalmak mennek veszendőbe, ha a „haza”, s melyek, ha a „haladás” eszmetörténeti kódjait egymástól elszakítva abszolútizáljuk.

Falusi Márton másik jól kivethető szándéka, hogy a posztmodern irodalomelmélet egyoldalúságait tegye szóvá. Nyilvánvalóan tisztában van azzal, hogy a „posztmodern irodalomelméletnek” már a fogalma is szinte kezelhetetlen. Ahogy – például – romantikus irodalomelméletről is bajos beszélni, hiszen mindenre és minden ellenkezőjére akad példa benne. Ugyanilyen sokarcú, egymást kizáró tendenciák lelhetők fel az 1970 utáni hazai irodalomtudományban is. Ennek értékpreferenciái (világirodalmi mérce, filozófiai értéktelítettség igénye, a „nyelvi elbizonytalanodás” műszervező gazdagsága stb.) meglehetősen általános és (jelentős hányadukban) a posztmodern fordulatot megelőző időszakban is gyakori értékválasztások. Lehet kifogásolni például, hogy a hazai posztmodern irodalomelmélet egyik jelese „német fogalmi nyelvezetből ácsolja meg az egyetemes posztmodern paradoxális kánonját”, ámde Horváth Jánost is az akkor újtónak számító francia költészet és elméleti gondolkodás segítette hozzá, hogy Adyt már 1910-ben máig érvényesen értse és magyarázza. Teljesen igaza van Falusi Mártonnak, amikor fájlatja, hogy bizonyos hagyományos, időnként „képviselőinek”, máskor „népvezetőinek” nevezett, de valójában kikezdhethetetlen esztétikai értékű művekről (Németh Lászlóról, Illyésről, Nagy Lászlóról) vált divattá lekezelően nyilatkozni. De nem volt-e ez majdnem mindig így valamely új ízlés, új világnézet, új elméleti felismerések időszakában? Nem vádolták-e Babitsot, sőt Aranyt öncélú művészkedéssel a következő nemzedék bizonyos tagjai?

Egy bizonyos: szerzőnk korrekciós igénye jogos, és mindig tudományos iskolázottságon alapul. Szóba kerül egy ízben a „posztmodern fordulat” hívei által hangoztatott mechanizmus, amely szerint mindig a jelenkor irodalma formálja újra az irodalmi tradíciót. Nos, nem annyira „szentségtörő”, s nem is olyan viharosan új értékrendet deklaráló eljárás ez. Akár 19. századi pozitivisták műveiből is lehetne idézni olyan igényeket és felismeréseket, hogy az „előremutató”, későbbi törekvéseket „megelőlegező” tendenciákat többletértékűnek tekintsek. Ki ne emlékezne arra, hogy a harminc-negyven esztendeje induló új (s kétségbevonhatatlanul korszakteremtő) prózaíró nemzedék értékpreferenciái

(pl. Ottlik „favorizálása”) átszármazott a kritikusok ítéleteibe, sőt a középiskolai tankönyvekbe is. Ezt már igazán régen szóvá lehetett (illetve kellett) volna tenni, legfeljebb melléállítva azt a tényt, hogy Petőfi és Arany méltányoló rokonszenve Gvadányi iránt némileg hasonló eset (a népiesség és egyszerűség kultuszának jegyében), ami együtt járt részükről azzal, hogy Berzsenyiről nem sok jó szavuk volt, ami esztétikailag igazolhatatlan értékválasztás. Az eszméltató tanulság tehát az (bár ebben a formában Falusi nem fogalmazza meg), hogy az új irányzatok túlzó, esetleg egyoldalú értékválasztásait tudomásul vehetjük, de nem kell feltétlenül tudományos, sőt tankönyvszintű megállapítások szintjén építeni rájuk. Ám „szégyenpadra” sem feltétlenül kell ültetni Petőfit, Aranyt, s a „posztmodern fordulat” elkerülhetetlenségét felismerve annak túlzásait és egyoldalúságait idővel távolba tűnő s az irodalomfejlődés (helyesebben szólva: az irodalmi differenciálódás) szükségszerű velejárójának tekinthetjük.

Arról most nem is szólván, hogy újabb és újabb irányzatokat a tudományos és kritikai életbe asszimiláló akciók mindig is nemcsak elkerülhetetlenek voltak, hanem ezek elmaradása degenerálóan hatna. Falusi Márton is nyomatékkal céloz arra S. Varga Pál, Dávidházi Péter és mások idézésével, hogy a posztmodern fordulat – mint szélső pont – után bizonyos kiigazító javaslatok jótékonyan hathatnak. Sőt (erre Falusi nem utal), Szegedy-Maszák Mihály tudományos életünkben nemcsak szokatlan, hanem páratlanul ritka eset gyanánt maga korrigálta „fiatalos”, *Az el nem ért bizonyosság* korában őt túlzásokra ragadó vélekedéseit. Utóbb higgadtan és kikezdhethetetlen szakmai pontossággal (és etikával) mutatott rá arra, hogy Arany lírájának a kortársi francia költészethez mérő minősítését, illetve elmarasztalását néhány év múlva maga is tévedésnek érezte.

Tűnődve tekinthetünk Kulcsár Szabó Ernő évtizedekkel ezelőtti tételére, amely szerint a magyar irodalom akkor közelíti meg a szervesen fejlődő világirodalmi tendenciákat, ha az „esztétista” (urbánus és újholdas), a „népies” és a marxista beszédmódtól egyaránt elszakad. De hát a frissen (bár jókora késéssel) s éppen nagyrészt az ő kezdeményezésére megismert és „közismertté” vált hermeneutika, recepció-esztétika korszakos jelentőségét nemigen vonhatta kétségbe bárki is, s bár az „idősebbeknek” fájhattak bizonyos minősítések adott értékekről, azt valahogy sejteni lehetett (ami be is következett), hogy Kulcsár Szabó Ernő „iskolájának”, legjobb tanítványainak nemcsak az új irodalomértés méltányolásához és alkalmazáshoz lesz

ereje, hanem (mesterüket is követve) szükségszerűen módosul majd, „letisztul” koncepciójuk s főképpen módszerük.

Arra is illendő rámutatni, hogy nemcsak a posztmodern elmélet hívei és alkalmazói váltak képessé arra, hogy továbbfejlesszék (netán módosítsák) eljárásaikat, hanem a konzervatívnak is, nemzetcentrikus értékrendűnek is mondott szemléletet vallók is eltávolodtak a merev elutasítástól. S ez már csak azért sem lehet másképpen, mert sosem volt másképpen. Miért ne „rettentek volna vissza” annak idején a pozitívizmus, a szellemtörténet, a strukturalizmus újszerűségénél fogva „taszító”, egyoldalúságtól sem mentes megnyilatkozásaitól, egy idő után viszont miért is ne asszimilálta volna a többség nemcsak a módszert, hanem a benne megmutató világgépet is? Ha fellapozzuk folyóiratainkat, nem tudjuk nem érzékelni, hogy a nemrég még „esszéisztikus”, „líráilag azonosuló” beszédmóddal vádoltak érvelésében is fel-felbukkannak ama „posztmodern teoretikusság” kategóriái. Más kérdés az, hogy az „élményszerű”, az „impreszionista”, az esszéisztikus fogalmazással jellemezhető írásmód elmarasztalások nélkül maradt meg a francia kritikai nyelvben (legalábbis egy részében), amelyet azért (remélhetően) sem önkényesnek, sem provinciálisnak nem kötelező minősíteni.

Amikor pedig befejezésül az elmúlt évek egyik legérdekesebb, legizgalmasabb elméleti könyvének tartjuk Falusi Márton monográfiáját, ebben annak is jut szerep, hogy nem merev elutasítással, hanem jól

értő buzgalommal vesz tudomást a posztmodern irodalomelmélet új s még újabb tanulságairól. Sőt: talán (remélve, hogy nem veszi rossz néven e feltevést) annak öröme és biztonságérzete teszi oly dinamikussá és termékenyen kérdezővé művét, hogy a nemzetközi tudományossággal szinkronban lévő szaktekintélyeket von be műve dialogikus terébe. A könyv sikerében eme teoretikusoknak is bőven jut érdem, hiszen mégiscsak lehetővé tettek, talán ránk is kényszerítettek egy olyan „fogalmi hálót”, amelynek terében valóságos szellemi erők vitája folyhat. Eme „tér” nélkül mindkét fél számára veszélyt jelentene az önisméltés és az elzárkózó rugalmatlanság. Ezért tekinthető telitalálatnak a „haza és haladás”, valamint az irodalomtudomány és a jogtörténet egymásra vonatkoztatása, hiszen e „párosítások” mindkét félből a legtöbbet „hozhatják ki” álláspontjuk indoklásával, pláne ha módosításával.

Egy bizonyos: nagy előrelépés ez a könyv. A Falusi Mártonéval rokon értékrendű, de nála jóval idősebb literátoroktól nem volt remélhető a '70–'80-as évek paradigmaváltásának értő számbavétele, ahogy (ismereteink szerint) az 1940–50-es években sem Horváth Jánostól várták ezt el a *new criticism* vagy más újdonságok dolgában. Falusi Márton könyve azt bizonyítja, hogy új fázisához érkezett el az irodalomtudomány és a jogtörténet szinkron újrafogalmazása. Köszönet és dicséret illeti tehát Falusi Márton művét, mert óriási anyagon dolgozik, bátran és elfogulatlanul, korszerűen és megdöbbenően széles ismeretanyag birtokában keresi az igazságot.

THIMÁR ATTILA

Cs. Szabó László: Útrahívó – Képzőművészeti írások

MMA, 2019

A Magyar Művészeti Akadémia a *Hazajáró lélek* (2018) irodalmi témájú írásokat tartalmazó kötet után egy újabb válogatást adott ki Cs. Szabó László esszéiből Szakolczay Lajos szerkesztésében. A cím kiváló, hiszen az *Útrahívó* kötet olyan utazást ígér, amelyhez nem kell sem interrail bérletet váltani, sem feltankolni több tíz liter üzemanyagot, hanem elég elhelyezkedni egy pohár chiantival, konyakkal vagy éppen whiskyvel a fotelben, s a szellemi utazás már indul is Európa különféle tájaira.

Az alcím nem egészen pontos, hiszen ezek az esszék nem képzőművészeti írások. Nem a képzőművészetről szólnak, sokkal inkább művelődéstörténeti, eszmetörténeti, társadalomtörténeti gondolatfutások, személyes vallomások, morgolóadások képzőművészeti alkotásokhoz kapcsolva. A kiindulópont valóban sokszor egy-egy mű megpillantása, de ugyanígy lehetne (sőt gyakran meg is esik) egy kora reggeli kávé elkortyolása, egy csésze tea a délutáni alkonyatban, a rügyező fák színkálája a friss tavaszi szélben. A kiindulópont az, hogy egy

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest